

ОСОБИСТІТЬ У ПРАВІ В ПОСТКЛАСИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ: АБРИС КОНЦЕПЦІЇ



В. ПАВЛОВ

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри теорії
та історії держави і права*

*(Установа освіти «Академія Міністерства
внутрішніх справ Республіки Білорусь»)*

Вступ. Однією з ключових проблем сучасної юридичної науки є проблема людини. Антропологізація юридичного дискурсу, спроби виявити параметри людиномірності в праві являють собою сьогодні можливість подолати інституційно орієнтовані практики правового пізнання, які поки що панують у російсько-комуністичній юридичній науці. Є підстави стверджувати, що вивчення правового буття, специфіки існування людини в просторі юридичного, розгортання в ньому особистісного виміру за підсумками 20-річного досвіду пострадянського правознавства поки що перебуває на початковій стадії. Радянська ж правова традиція з відомих причин зводила людиномірність, особистісність у праві до її повної обумовленості соціалістичним правопорядком. У другій половині ХХ ст., однак, для Заходу в цілому, як опонуючій радянській державі політичній формації, через критичний інтелектуальний рух також стало зрозумілим, що новоєвропейська правова традиція в питанні особистісного фундування права почала зазнавати серйозної кризи. Беручи свій початок ще у ХІХ ст. від прозрінь Ф. Ніцше, західноєвропейська думка 50–60-х років ХХ ст. (в основному через рух лівих) відкриває реальну конфігурацію класичної традиції в питанні людини: класична раціональність, незважаючи на вельми насичену гуманістичну риторіку, насправді задала такий тип мови про особистість у праві, в якому власне як особистість людина не виявлялась. Антропологічна криза 60-х років ХХ ст. на Заході, а за нею й інтелектуальна подія «антропологічного повороту» привернули дослідників до переосмислення таких категорій, як «суб'єкт», «людина», «особистість». Постструктуралістська і постмодерністська де[кон]струкція несучого каркаса новоєвропейської епістемі, в якій тема суб'єкта відіграє ключову роль, відкрила можливості іншого, посткласичного бачення людиномірності у праві. Посткласика в основному направила свої зусилля на розширення меж і поглиблення розуміння сучасної правової реальності за рахунок переосмислення проблеми людини у праві. Основне завдання таких досліджень

© В. Павлов, 2012

полягало й полягає донині у висвітленні тих місць, які опинилися в тіні класичної картини людини юридичної як суб'єкта права. Однією з таких тем і є тема особистості у праві.

Тема особистості у праві для російськомовної правової науки є традиційною. Сьогодні практично всі підручники з загальної теорії права, конституції всіх пострадянських республік описують особистісний вимір у праві в класичних зразках. Особистість розглядається з гуманістичних позицій: особистість, її права та свободи визнаються вищою цінністю суспільства і держави¹. Разом із тим сьогодні нескладно помітити, що готівкова правова реальність вказує на певні невідповідності класичної моделі фактичному положенню речей. Гуманістичний пафос особистості в праві (насамперед, з позиції проголошення прав і свобод людини), декларація її як вищої цінності суспільства і держави водночас у наявній правовій реальності стикаються з проблемою розпаду особистості, «зникнення» («смерті») людини, втратою нею особистісної ідентичності та конституції, з феноменом соматичних прав людини, в яких людина, власне, втрачає здатність самоідентифікації та етичної визначеності, яку ще І. Кант визнавав за трансцендентальну умову суб'єкта. Явища глобального світу, у свою чергу, вносять сьогодні свої аспекти в правове буття — право вже не стільки надає свободу людині, не стільки регулює відносини в соціумі, скільки стає інструментом примусу до насильницького споживання свободи, тим самим, стає жертвою споживання, потрапляє в залежність від антропологічних технік суспільства споживання. Нарешті, ми бачимо, що саме ядро новоєвропейської юридичної доктрини — концепція прав людини — сьогодні все частіше піддається девальвації, політизується, стає маніпулятивним.

Ці та багато інших явищ сучасної правової реальності стосовно цієї теми надають підстави проблематизувати особистісний вимір у праві, поставити ряд принципових питань про особистість у праві, а саме:

– який функціональний сенс сьогодні має присутність особистісного виміру в праві? Чи не є достатньою наявність у правовому полі категорій індивіда і суб'єкта права?

– як реально наявність особистісного елемента у праві впливає на практику правового регулювання, як і яким способом реально використовується ресурс особистісності у праві?

– і, мабуть, найголовніше запитання: а що, по суті, являє собою особистість у праві, і чи є вона реальним вираженням якогось особливого, відмінного від інших способів (головним чином, від суб'єктного способу), типу наявності людини у праві?

Ці три базові питання є основою цієї роботи.

Археологія суб'єктності та особистісності у праві. Перш за все слід зазначити, що концепт «особистість» у просторі юридичного в тому сенсі, в якому він використовується сьогодні, сформувався в новоєвропейській юридичній дискурсивній формації. Віднесення того чи іншого концепту, який ми намагаємося

¹ Пор.: «Якщо відібрати в людини право на життя, свободу совісті та переконань, безпеку, розвиток, повагу людської гідності... і низку інших життєво важливих соціальних прав, то людська особистість просто зникне» [1, с. 393–394].

розглядати, до дискурсивного простору, в межах якого він сформувався, є необхідною операцією розуміння. Така археологічна робота з експлікації лінгво-смыслового поля, в контексті якого зароджувався концепт, є обов'язковою, оскільки сплутування епістемічних планів, в яких відбувається формоутворення, може призвести до серйозних перекручувань у подальшій дескрипції (наприклад, незважаючи на деяку спільність, слід принципово розрізняти інтерпретацію особистості в новоєвропейському юридичному дискурсі, і в дискурсі російської філософсько-правової думки (її релігійної гілки) кінця XIX — початку XX ст. (В. Соловйов, С. і Є. Трубецькі, Н. Лоський, Н. Бердяєв, С. Булгаков, І. Ільїн та ін).

У Новий час методологічною основою для утвердження особистості, її прав і свобод, як правовий критерій було використано модель суб'єкта, що стала епістемологічною підставою західної думки в період буржуазних революцій, у період класицизму. Картезіанська модель *cogito*-суб'єкта і модель трансцендентально-етичного суб'єкта І. Канта звели раціональність і раціоналістичну етику в найбільш значимий вихідний пункт будь-якого знання і пізнання. Гуманізація (в її специфічному сенсі як культивування моделі людини *racio*) вплинула і на право в тому числі. Більше того, здебільшого через політико-юридичну доктрину йшло практичне втілення нового способу людиномірності як суб'єктності. У риториці гуманізму як специфічній інтерпретації людини як вищої цінності суспільства і держави постулати суб'єктної моделі неявно було включено в особистісну модель. Тому освітянський гуманізм у промові про особистість завжди передбачає специфічні та властиві саме новоєвропейського типу мислення характеристики. Які вони?

По-перше, відмітною особливістю бачення людини в Новий час стало розміщення її в дискурсі практичного перетворення — людина повинна володіти природою. Ф. Бекон говорить: «Нехай людський рід тільки опанує своє право на природу, яке призначила йому божественна милість, і нехай йому буде дано могутність; користування же спрямовуватиметься правильним розумом і здоровою релігією» [2, с. 78]. Людина Нового часу, тому це людина активна, діяльна, практико-орієнтована, і саме в цьому значенні вона — особистість. Як зазначає В. Розін, у Новий час «суб'єкт конституюється в особливій практиці — пізнанні, характерному для культури Нового часу, пізнанні, яке артикулюється і структурується у плані опозиції двох начал — людини і світу» [3, с. 123–124]. Людина на ґрунті своєї розумності панує над світом. Витягуючи з власної раціональної природи основу для самодостатнього автономного буття, людина як особистість стає універсумом («вона є нічим не детермінованою і не обумовленою ззовні» [3, с. 124]) та пізнавальною машиною одночасно. Більше того, під гуманістичним покривом особистісності така людина виступає вже як «Я» — абсолютна самодіяльна і самоконститууюча сутність, тобто в деякому розумінні як Бог, але, проте, за калькою суб'єкта, що представляє світ як об'єкт.

В юридичному дискурсі перетворювальна функція особистісності затверджувалася за рахунок ідеї встановлення розумних засад соціального життя на правовій основі. Саме право (як природне право) фактично виступало законом природи, виявивши який (а в середньовічній свідомості це була прерогатива Божества) можливо встановити ідеальний порядок (як правопорядок). Вже не

Бог і Церква виступають онтологічною скріпою правопорядку — сама людина тут стає на їхнє місце.

По-друге, за цим слідує ще одна істотна характеристика людиномірності Нового часу — перетворення людини на суб'єкт: створення передумов появи суб'єкт-об'єктного (класичного) типу пізнання, що приписується Р. Декарту. Суб'єкт [*subiectum*] «є те, що в якомусь винятковому значенні заздалегідь завжди вже лежить в основі чогось і таким чином слугує йому підставою» [4, с. 266]. М. Гайдеггер зазначає, що виявлення такої підстави в Новий час є принципово пов'язаним зі звільненням (як перевизначенням суті свободи) від колишньої підстави — біблійно-християнської істини Одкровення: на місце християнського розуміння свободи приходять така «достовірність, на засадах якої і всередині якої вона [людина] сама засвідчується в собі як в сущому, що спирається таким чином на самого себе» [4, с. 267]. Разом із тим, відмовившись від християнського розуміння істини, Р. Декарт використовує його у своїй аргументації про людину як «Я» *cogito*. Як зазначає Л. Мікешина, «“Я” *cogito* Декарта вкорінене в ідеї Бога, що засвідчує можливість існування достовірного й істинного... Ідея Бога [у Декарта] виконує по суті функцію трансцендентального суб'єкта, непогрішимої і досконалої “свідомості взагалі”» [5, с. 136].

У праві суб'єкт-об'єктна зв'язка впливає на уявлення про розумного законодавця і його волю, а головне — на нормативне введення людини в юридичне поле як суб'єкта в його протиставленні правовим об'єктам, насамперед іншим суб'єктам права як об'єктам¹. Таке протиставлення суб'єкту права як розумної сутності — світу як об'єкта знаходить втілення в створенні відповідного типу правового зв'язку суб'єкта з об'єктом, в якому їхня взаємодія ґрунтується на раціональній кореляції, заданій нормою. Оскільки ж норма є розумною за визначенням та оскільки вона є достатньою для правового порядку, остільки взаємодія суб'єктів здійснюється тільки нормативно — через суб'єктивні права й обов'язки як точну міру поведінки. Така взаємодія є класичною моделлю правового відношення, в якому ми і маємо класичну модель суб'єкта права як суб'єкта правовідносин. Таким чином, суб'єктно-об'єктна [суб'єктна] модель у праві, стабілізована нормою у правовідносинах, призвела до виключення з поля юридичних практик живу динаміку міжособистісних взаємодій, хоча, звичайно, самі нюанси останніх завжди були присутні у правовій реальності і, слід уважати, відігравали певну, навіть іноді визначну роль в юридичній практиці. Однак при цьому в самій юридичній мові, у нормативності, що фундує основу класичного дискурсу, цей живий зв'язок був відсутній.

Класична модель правового відношення претендує на вичерпну характеристику міжсуб'єктної правової реальності. Слід мати на увазі, що таке оформлення взаємозв'язку суб'єктів — через правовідношення, глибоко у своїй основі має ідею священної волі законодавця і припускає можливість досягнення ідеального правопорядку на підставах розумності цієї волі, упевненості новоєвропейської свідомості в природності законів правового порядку як розумних законах природи та розумності самої людини як суб'єкта (Ш.-Л. Монтеск'є). І законодавець, і суб'єкт права як об'єкт правового впливу, розумні за своєю природою —

¹ Тут не йдеться про інтерсуб'єктивність.

отже, через завдання правової норми, через правове нормування можливо абсолютно впливати, впливати на суб'єкти права, регулювати відносини між ними.

Людина в праві, таким чином, концептуалізуються як суб'єкт права — вся людяність як жива динаміка відносин у праві, правова екзистенція вміщається в суб'єктність і нічого надлишково людського в суб'єкті бути не повинно — у цьому немає необхідності. М. Фуко, розглядаючи цей процес як процес формування новоєвропейської ідеї створення ідеального правового порядку, назвав його «народженням біополітики» [6]. Обліки, процедури, класифікації, реєстрації та каталогізації, операціонально поширювані на систему відбору державних службовців, виправлення засуджених, лікування хворих, божевільних тощо, забезпечуються нормою (встановленою розумом) як достовірним критерієм розумності, встановленим суб'єктом — через норму задаються критерії істини, валідності суб'єктності, в суб'єкті людина нормується, класифікується, визначається. Саме за рахунок цього реальна людина, його правове буття виявляється репресованим, прихованим розумністю і нормою: «суб'єктом виявляється... не повнота людської істоти, а *cogito*, що спостерігає, між іншим, і за людиною» [5, с. 137].

Таким чином, перетворивши людину на суб'єкт і, здавалося б, здійснивши гуманізацію пізнання і світу, парадоксально, але людина-суб'єкт з часом утратила не тільки світ як супротивний їй об'єкт, але й саму себе. Як це висловив М. Гайдеггер, «за нову свободу розпоряджатися істиною-достовірністю суб'єкт розплачується тим, що, пануючи над світовим об'єктом, він безпорадний перед долею своєї власної суб'єктивності... людина розширюється і внаслідок розширення розсіює, сплющує і втрачає свою сутність» [4, с. 306].

У новоєвропейському юридичному дискурсі, таким чином, створюється своєрідна дуальна ситуація, ситуація двох паралельно співіснуючих дискурсів:

1) дискурсу людини, особистості у праві (концептуального, гуманістичного дискурсу), що конфігурує мову про особистість у праві в декларування її прав і свобод;

2) дискурсу суб'єкта права (формально-юридичного дискурсу), що відповідає за фактичну, операціональну мову про суб'єкта права з позиції його суб'єктивних прав і обов'язків.

Парадоксально, але не в концептуальній моделі людини у праві (як особистості у праві), не в операціональній моделі людини у праві (як суб'єкта права) у якості основних не виявляються антропні властивості та характеристики, що реально використовуються у процесі правової роботи. Саме ця обставина стала очевидною у другій половині ХХ ст. на Заході, коли виникли питання стосовно самої людини. Під покровом особистісності та суб'єктності, тотальної гуманізації людиномірності, людина у праві як така опинилася за фасадом права. Наше завдання полягає у вирішенні питання, а чи можна сьогодні у світлі антропологічної кризи спробувати помислити особистісне у праві інакше — так, щоб воно саме розкривало людиномірність у праві і реально давало можливість вписати цю людиномірність у процес правового аналізу?

Вступ до нового розуміння особистісності у праві. Можливість створення іншої конфігурації особистісності у праві неминуче пов'язана з відмовою від класичної, новоєвропейської моделі особистісності в праві, точніше, — з її

деконструкцією. Виявлення прихованих класичним дискурсом особистості правових параметрів, як ми вже говорили, має відбуватися по лінії виведення до наявності живих, динамічних, екзистенціальних властивостей особистості. Це означає, що нова модель особистості у праві повинна являти собою нову модель правової свідомості, інші механізми пояснення правової поведінки, інше розуміння свободи тощо.

У новоевропейському дискурсі, як було зазначено, умовно утворилися дві модальності людиномірності у праві — особистісна та суб'єктна, причому особистісна забезпечувала концептуалізацію, суб'єктна — фактичну правореалізацію. Вважаємо, що сьогодні можна поставити під сумнів продуктивність існування концептуальної модальності як функціонального пристрою проголошення особистості, її прав і свобод як найвищої цінності суспільства і держави. Якщо в епоху буржуазних революцій самоствердження особистісного начала, проголошення прав і свобод особи слугувало закріпленню досягнень нової епохи (перш за все, прав і гарантій нового класу буржуазії), то сьогодні реальна продуктивність декларування прав і свобод все більше знижується, про що ми говорили у вступі, а в ряді випадків стає контрпродуктивною. В якості гіпотези можна навіть припустити, що виходячи з таких позицій у праві достатньо лише одного суб'єктного (операціонального) виміру: незважаючи на проголошення і примат особистісного начала (як правило, на рівні Конституції), фактично конкретне наповнення міри особистості завжди виявляється в суб'єкті права. Причому відстеження моменту втілення концептуального в операціональному майже завжди є проблематичним. Іншими словами, якщо говорити більш радикально, — у класичному дискурсі особистості реального особистісного виміру в праві немає, так само як неможливо виявити й його і в нормативному просторі.

Зауважимо, однак, що при цьому ми не заперечуємо продуктивність самого гуманістичного дискурсу, захисту прав і свобод людини. Справа в іншому: гуманістичний дискурс не повинен і не може бути достовірним критерієм правового як критерієм прямої дії, бо заради так званого «захисту прав і свобод» можна здійснювати абсолютно протилежні, негуманні правові дії, і ми це сьогодні нерідко спостерігаємо. Гуманістичний дискурс має забезпечувати, перш за все, базовий рівень прав і свобод при конструюванні конкретних галузевих суб'єктних моделей, а як археконцептуалізація, як критерій істини правового, він є вельми важким, або, скажемо більше — можливо навіть небезпечним. У цьому відношенні більш коректним було б використовувати категорії «індивід», «людина», а не категорію «особистість», смислове поле якої виявляється надлишковим у відношенні до забезпечення базового рівня прав і свобод [7, с. 4]. Проте все сказане вище стосується можливостей особистості у класичному правовому уявленні.

Посткласична перспектива: енергійний образ людини у праві. Розробка сьогодні нового, посткласичного вимірювання особистості в праві, як на нашу думку, є найбільш продуктивною в рамках іншого підходу — підходу, в якому максимально висвітлюються власне предикати антропного буття в праві. Іншими словами, спроба переосмислення особистості в праві є найбільш доцільною в рамках автентичного антропологічного підходу в праві. Автентична антропо- чи персонологія права повинна завжди ґрунтуватися на реальній при-

сутності людини в праві, наявності та виявленні у правовому антропної суті. У протилежність класичному вимірюванню людського в праві як гуманістично особистісного/суб'єктно нормативного, нова концепція особистості у праві має бути пов'язана з виявленням живого динамічного образу людини у праві. Основне питання полягає в тому, як можна здійснити виведення особистості до правової присутності? У цьому відношенні теоретично можна використовувати різні посткласичні проекти суб'єктивності.

Як ми вже зазначали, людина юридична завжди ґрунтується на антропній моделі, що є притаманною певній дискурсивній формації, яка висуває цю модель як ідеальну. Скажімо ще раз: дуже важливо експлікувати тип дискурсу, що зумовив мовлення про людину, інакше — про особистість у праві, її права і свободи з рівним успіхом можна вести з абсолютно протилежних позицій. Тому ми повинні хоча б коротенько прояснити контури використовуваної нами антропологічної моделі.

У нашому аналізі ми використовуємо антропологічну модель особливого типу, засновану на неесенціальній парадигмі. В основі такого розуміння людини лежить не принцип *ratio* як розумної сутності, що конститує засади суб'єкта, а принцип енергійності, який означає, що дескрипція антропологічної реальності повинна вестися в дискурсі енергії, буття-дії. Людина не є якоюсь напередзаданою сутністю (розумний, раціональний суб'єкт), поміщеною в площину й заданою нею, а вона є певним сплавом людських енергій або, іншими словами, сукупністю антропологічних проявів, що виявляються в конкретному хронотопі. Енергійність людини забезпечується посткласичним концептом правової суб'єктивації.

Суб'єктивація — це процес становлення суб'єкта. На відміну від класичної концепції суб'єкта, яка розгортається в есенціальному дискурсі — дискурсі сутностей, й отже, розглядає суб'єкт як одвічно завершену, таку, що відбулася, і конституйовану субстанцію на базі свідомості-мислення (*cogito ergo sum*), суб'єктивація являє собою «можливий модус інтенсивного існування, субособистісну подію, якій завжди бракує суб'єкта» [8, с. 17]. У суб'єктивації немає суб'єкта як закінченого, завершеного утворення, в ній є лише його безперервне становлення, екзистування.

На базі суб'єктивації можна виокремити концепт правової суб'єктивації, який згідно зі змістом юридичної діяльності доцільно пов'язати з ще одним посткласичним концептом — концептом практик [9]. У сукупності, таким чином, слід вести мову про практику правової суб'єктивації, під якою ми розуміємо певні правоповедінкові патерни самозвернення, в яких і через які конкретна людина вимірює правове життя в цілому, свій правовий статус і правове становище зокрема, у тому числі й конкретну юридично значущу ситуацію, в якій вона перебуває. Ґрунтуючись на практиках правосуб'єктивації, людина «розміщується» в нормативному просторі. По суті, це і є реальний суб'єкт права, якого умовно можна іменувати правовою людиною [10].

Таким чином, нова антропна модель, контури якої ми тільки що представили, може стати основою для іншого розуміння особистісності у праві. Головним у цій енергійно-правовій моделі є те, що вона відмовляється від декларування якоїсь напередзаданої сутності людини (*ratio* як умова істини/норми), і, водно-

час, надає можливість звернути увагу на реальну фактичність динаміки людських відносин.

Особистість в енергійному влаштуванні правової людини. Оскільки за основу концепції особистості ми беремо енергійну модель людини у праві, то й особистість у рамках відповідної антропної моделі повинна укладатися в основні параметри останньої. Особистість відповідно до наведеної вище антропної моделі повинна, по-перше, узгоджуватися з принципом енергійності (як не-сутнісності), і, по-друге, якимось чином пов'язуватися з концептом правової суб'єктивації.

Традиційне трактування особистісності в праві ґрунтується на класичному підході до особистості. Найчастіше навчальна, нерідко й наукова загальнотеоретична література бере поняття особистості як само собою зрозуміле без звернення до природи особистісності у праві [11; 12; 13] (хоча є й винятки [14; 15]). Особистість уже є даною праву — методологічно поєднуючись з поняттям людини, вона характеризує її «як суб'єкта соціокультурного життя, як носія індивідуального начала (інтереси, здібності, спрямування, самосвідомість тощо), що саморозкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності» [15, с. 369]. Енергійна модель людини задає дещо інший тип розуміння особистісності у праві.

Спочатку згадаємо, що етимологічно слово «особистість» походить від слова «особа» [16]. Незважаючи на те, що вперше воно виникло в грецькій трагедії (особа — *προσωπον*¹ як маска актора), однак, особистісна онтологія вперше виникає на початку нашої ери в східному християнстві при формулюванні догмату Святої Трійці [17, с. 26]. Вихідний сенс концепту «особистість», як він сформувався в східній патристиці, означав не що інше, як гіпостазування буття (буття в християнстві вперше стало розглядатися як особисте, а отже, особистісно вільне [17, с. 35]), якого людина досягає через енергійне (благодатне) сприйняття тієї форми буття, якою вона є у Триєдиного Бога — Осіб Святої Трійці: ця форма буття є спілкування як любов (*ἡ ἀγάπη*).

Особистісність людини, таким чином, ми пропонуємо взяти в цьому вихідному значенні як, по-перше, особистісно вільне буття, і, по-друге, несубстанціальне, енергійне, динамічне буття, яке тримається не на якій-небудь напередвстановленій субстанціальності людини (*ratio*), а на відкритості, спілкуванні з Іншим, образі, відображенні лику якогось Іншого. У такій моделі особистості на підставі її зіставлення з класичною концепцією особистості в праві вже можна вказати на певні її характерні ознаки:

- 1) особистість не є субстанцією (індивід, а не особистість становить біологічну одиницю);
- 2) особистість, відповідно, не може бути задана нормативно на підставі енергійної форми її буття;
- 3) особистість в силу її денормативності, відповідно, не може бути заданою як якийсь точний критерій істини-достовірності буття;

¹ Цікаво, що римський аналог грецького *προσωπον* слово *persona*, як зазначає І. Зізіулас, означає «роль, яку люди грають, вступаючи в соціальну і юридичну взаємодію, тобто це суб'єкт моральних чи юридичних відносин, який ані індивідуально, ані соціально не співвідноситься з онтологічним вимірюванням особистості» [17, с. 29].

4) особа, знову ж таки, в силу особливої форми її буття, не може корінитися в соціальності, швидше соціальність є належністю особистості: (соціальність складається з неї (але не тільки);

5) людина по відношенню до особистісної форми буття, відповідно, спочатку є неповною, неособистісною, у певному сенсі є неповноцінною;

6) ситуація неповноти людини є не даністю, а завданням з набуття особистісної форми буття;

7) набуття особистого буття, подолання споконвічної неповноти досягається енергійним спів-буттям з Іншим, яке володіє повнотою буття.

Таким чином, особистість у нашому розумінні — це не якась сутнісна властивість людини, а гіпостазування її буття — вибудовування, вироблення, створення, трансформація індивіда до якоїсь нової якості через спілкування з Іншим, або, інакше — динамічне утримання образу Іншого в собі¹.

Зіставлення такого розуміння особистісності у праві з класичним дискурсом особистості ясно демонструє відмінності між ними. Класика виводить особистісне начало з природи самої людини. Будь-яка людина, так само суб'єкт права, спочатку розумна, а значить, особистісна у потенції, причому ця особистісність розглядається субстанціально як даність її суб'єкту. І саме правовий захист цієї особистісності є основою для конструювання суб'єктності у праві. В. Розін у зв'язку з цим зазначає, що «кантіанська особистість як необхідна умова соціалізації передбачає європейське право (на основі якого в подальшому розвиваються власне «права особистості»)» [3, с. 131]. Головне, що класичний дискурс особистості встановлює особу як «нормальний і, підкреслимо, *масовий продукт культури нового часу...*» масова «особистість рухається по “рейках”, заданим правом та іншими культурними нормами...» [курсив наш. — В. П.] [3, с. 131]. Є характерним зауваження про те, що «саме відсутність права в західному розумінні гальмувала становлення масової особистості в Росії» [3, с. 131].

Пропонована ж нами концепція особистості в праві, на відміну від класичної, розглядається як енергійний процес, який не відроджується лише з природи самої людини, а полягає в особистісному конституюванні через співбуття з Іншим. Як зазначає І. Зізіулас, «особистість не можна розуміти тільки як субстанціальний «екстаз»; у ній, безумовно, потрібно бачити іпостасне буття, конкретну, унікальну ідентичність» [17, с. 42]. Це приводить нас до певного висновку, що особистісність у праві проблематично використати для забезпечення базового рівня правового захисту людини, оскільки операціонально (нормативно) це неможливо, а декларативно (концептуально) — не безпечно з позиції правового захисту. Не будь-хто особистісний, але будь-хто індивідуальний, будь-хто — це є людина, тому ми підтримуємо позицію тих вчених, які вважають використання особистісного начала (у класичному розумінні) у праві надлишковим. Однак чи можна тоді взагалі говорити про будь-який потенціал розгляду особистісності в праві, і якщо так, то в чому він полягає?

На нашу думку, модальність особистісного правового буття може й повинна використовуватися в праві лише в якості реально взятого досвіду динаміки живих

¹ Пор.: «Сенс права не розчиняється в свідомості суб'єкта або в зовнішньому соціальному світі, а розкривається у взаємодії (комунікації) суб'єктів» [18, с. 79].

правових взаємодій. Таким досвідом може бути не що інше, як фактичний досвід практик правової суб'єктивації, їх породження, здійснення у правовій реальності. Це не означає, що практики правової суб'єктивації завжди особистісні, тобто спрямовані на особистісне існування, — вони можуть являти собою і певну форму індивідуації. Однак до дискурсу особистісного правового буття належать лише ті практики, які відповідають за генерацію складання особистісно-буттєвих типів правової поведінки, основною характеристикою якої є свобода (у зазначеному нами вище особистісному сенсі). Фіксація ж і розрізнення досвіду всіх практик правової суб'єктивації як особистісного/неособистісного дає можливість визначити справжність/несправжність правового буття (та, відповідно, класично витлумаченої правової поведінки) з позиції ідеальних цілей права.

Досвід правової суб'єктивації спочатку динамічний за своєю природою, оскільки формується в правовій екзистенційності суб'єкта права як практиках його фактичного складання. У цьому сенсі слід погодитися з С. Максимовим у тому, що «право може бути представлено як проекція буття самої людини» [18, с. 80], насамперед особистісного буття. Особистість не є декларативною, вона є екзистенційною. Практики ж правової суб'єктивації є базою розміщення реального суб'єкта права — повторимося, що, по суті, це і є реальний суб'єкт права. Однак у зв'язку з нашим твердженням правомірно виникає запитання, а чи можна таким чином особистісність у нашому розумінні укласти, вбудувати в юридичний дискурс як операціональну, практично застосовну модель, і, разом із цим — чи є виправданими спроби, чи то сприяє праву?

Перш за все, слід сказати, що особистісність у праві є вузловим моментом конституювання реального суб'єкта права. Повторимося: особистість у нашому розумінні — це не статичний, тобто досягнутий одного разу і назавжди рівень якості (соціальної активності тощо), а тип суб'єктивації в напрямі особистого, а значить, вільного правобуття в правовій реальності, в основі якого лежить специфічне самозвернення на себе, або відношення з собою з приводу юридичного. На відміну від гуманістичного трактування особистісності, що дозволяє під прикриттям останньої як маски (*просоплов*) здійснювати юридичні спекуляції, особистісність, яку розуміють через суб'єктивацію як вільне, а значить справжнє, конститутивне відношення з самим собою ж юридичним, переводить (вказує нам на) справжній досвід правового буття як спів-буття. У відношенні спів-буття як буття-з-Іншим слід сказати, що в літературі використовуються різні інтерпретації Іншого, залежно від чого обґрунтовується і відповідна модель особистості. Залишаючи це питання для окремого розгляду, тут лише зазначимо, що розуміння особистісності через існування, через практики правової суб'єктивації виключає впізнання Іншого як соціального (в класичному розумінні): парадоксально, але саме дистанціюючись від класичного примату соціальної обумовленості особистості (соціальність в іншому аспекті нами, однак, не заперечується [19, с. 21]), тільки й можливо отримати особистість у праві як справжній критерій антропологічності права та його соціабельності.

Висновок. Питання про можливість включення в юридичний дискурс запропонованої концепції особистості як операціонального інструменту, на нашу думку, підлягає позитивному вирішенню. Операціоналізація викладеної концепції особистісності в праві, як це не парадоксально, проте видається можливою через

повернення до концептуального дискурсу особистості як першопочатку, але вже не гуманістичної, а енергійно-антропологічної властивості. Саме у цьому сенсі можна використовувати особистісність як справжню антрополого-правову мову для правової концептуалізації нового типу — спеціальної діяльності щодо створення правових принципів, цінностей, формулювання засад законодавства тощо. Концептуалізація є тут в деякому розумінні екзистенціальною мовою — вона не впливає з апіорних принципів, а береться з практик правового існування. Спочатку законодавець при конструюванні правил, потім правозастосовувач у процесі реалізації норм повинні орієнтуватися як на ідеальний критерій на такі суб'єктні моделі, які розміщені на таким чином витлумаченій особистісності — на правовій суб'єктивації. Для цього, відповідно, необхідно переосмислити стратегії правотворчої та правозастосовної діяльності, зокрема за допомогою включення в них технік виявлення та фіксації соціальних очікувань не тільки з позиції правової поведінки, а й з позиції практики правової суб'єктивації як прозорих матриць складання суб'єктів. Це, у свою чергу, вимагатиме виробити вміння здійснювати дескрипцію соціального поля як поля панівних, конкуруючих антропологічних практик, що вже саме по собі передбачає міждисциплінаризацію пізнання. Разом із тим така робота дозволить виключити декларативне розуміння і використання особистісних начал у праві, надасть можливість реального прогнозування наслідків прийняття нормативних правових актів з позиції надання/обмеження прав і свобод суб'єктів права, сприятиме включенню цивілізаційно-культурної специфіки в інтерпретацію міжнародно-правової гуманістичної концепції особистості (захисту її прав і свобод) в її додаванні до національної правової системи. Нарешті, в цілому це сприятиме антропологізації права. Детальна розробка методологічного апарату та практичних моделей операціоналізації запропонованої концепції особистості є справою подальших досліджень.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Рассолов М. М.* Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / М. М. Рассолов, В. П. Малахов, А. А. Иванов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2011. — 447 с.
2. *Бэкон Ф.* Соч. : в 2 т. — М., 1978. — Т. 2. — 575 с.
3. *Розин В. М.* Личность и ее изучение. — М., 2004. — 232 с.
4. *Хайдеггер М.* Европейский нигилизм // Проблема человека в западной философии : переводы / сост. и послесл. П. С. Гуревича ; общ. ред. Ю. Н. Попова. — М., 1988. — С. 261–313.
5. *Микешина Л. А.* Философия познания. Полемиические главы. — М., 2002. — 624 с.
6. *Фуко М.* Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году / пер. с фр. А. В. Дьяков. — СПб., 2010. — 448 с.
7. *Лазарев В. Б.* Сущность и юридическая природа прав человека: вопросы теории. — Волгоград, 2005. — 40 с.
8. *Смирнов А. Е.* Проблема идентичности и субъективации в современном обществознании // Гуманитарные и социально-экономические науки. — 2005. — № 4. — С. 12–17.
9. *Волков В. В.* Теория практик / В. В. Волков, О. В. Хахордин. — СПб., 2008. — 298 с.
10. *Павлов В. И.* От классического к неклассическому юридическому дискурсу. Очерки общей теории и философии права : моногр. — Минск, 2011. — 328 с.

11. Матузов Н. И. Право и личность // Общая теория права : курс лекций / под общ. ред. проф. В. К. Бабаева. — Нижний Новгород, 1993. — С. 222–246.
12. Лившиц Р. З. Права человека // Теория права : учеб. — М., 1994. — С. 151–169.
13. Нерсесянц В. С. Правовое государство в постсоветской России // Общая теория права и государства : учеб. для вузов. — М., 1999. — С. 329–354.
14. Архипов С. И. Первичные и производные субъекты права // Российский юридический журнал. — 2003. — № 4. — С. 47–53.
15. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. — Минск, 1998. — 896 с.
16. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / пер. с нем. и доп. члена-корр. АН СССР О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина. — 2-е изд. — М., 1986. — Т. I–IV [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=contents&book=vasmer>.
17. Зизиулас И. Бытие как общение: очерки о личности и церкви / предисл. прот. Иоанна Мейендорфа ; пер. с англ. Д. М. Гзгзяна. — М., 2006. — С. 21–61.
18. Максимов С. Дуальность права // Право Украины. — 2011. — № 1. — С. 78–84.
19. Керимов Т. Х. Неразрешимости. — М., 2007. — 218 с.

Павлов В. І. Особистість у праві в посткласичній перспективі: абрис концепції

Анотація. У статті робиться спроба представити посткласичний варіант особистісного виміру в праві. Грунтуючись на посткласичній критиці новоевропейської раціональності, автор вказує на факт фундування класичними основами сучасної концепції особистості у праві. Визнаючи останню в умовах сучасної правової реальності неефективною, пропонується розглядати особистісність у праві в неесенціальному дискурсі людини, який дає можливість зафіксувати справжню динаміку правового життя в актуальній правовій ситуації.

Ключові слова: особистість, суб'єкт права, правова людина, практика правової суб'єктивації, посткласичний юридичний дискурс.

Павлов В. И. Личность в праве в постклассической перспективе: абрис концепции

Аннотация. В статье предпринимается попытка представить постклассический вариант личностного измерения в праве. Основываясь на постклассической критике новоевропейской рациональности, автор указывает на факт фундирования классическими основаниями современной концепции личности в праве. Признавая последнюю в условиях современной правовой реальности неэффективной, предлагается рассматривать личностность в праве в неэссенциальном дискурсе человека, который дает возможность зафиксировать подлинную динамику правовой жизни в актуальной правовой ситуации.

Ключевые слова: личность, субъект права, правовой человек, практики правовой субъективации, постклассический юридический дискурс.

Pavlov V. Personality in Law in Postclassical Prospect: the Outline of Conception

Summary. The attempt to present a postclassical variant of personal measurement in the law is undertaken in this article. Being based on the postclassical criticism of the new European rationality, the author specifies in the fact of fundation the classical bases of the modern concept of the person in the law. Recognising last in the conditions of a modern legal reality inefficient, it is offered to consider Personality in the law in non-essential discourse of the person which gives the chance to fix original dynamics of legal life in an actual legal situation.

Key words: personality, subject of law, legal person, practices of legal subjectification, postclassical legal discourse.